

Türkiye'nin Doğu ve Güneyindeki Komşularıyla Sınır İlişkilerine Dair Bir Değerlendirme (1923-1940)

An Assessment for the Border Relations of Turkey with the Eastern and Southern Neighbors (1923-1940)

Resul KÖSE*

*Öğr. Gör. Dr., Sağlık Bilimleri Üniversitesi,
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü,
İstanbul, Türkiye

ORCID: R.K. 0000-0002-4658-6778

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Resul Köse,
Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Atatürk İlkeleri
ve İnkılap Tarihi Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-posta/E-mail: resul.kose@sbu.edu.tr

Başvuru/Submitted: 29.06.2020
Revizyon Talebi/Revision Requested:
16.09.2020
Son Revizyon/Last Revision Received:
24.09.2020
Kabul/Accepted: 07.10.2020

Atıf/Citation: Kose, Resul. "Türkiye'nin
Doğu ve Güneyindeki Komşularıyla Sınır
İlişkilerine Dair Bir Değerlendirme (1923-
1940)." *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-
Recent Period Turkish Studies* 38 (2020):
59-86.
<https://doi.org/10.26650/YTA2020-741817>

ÖZ

1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması'yla birlikte yeni Türk devletinin sınırları büyük ölçüde belirlenmişti. Ancak Irak'la olan sınırın belirlenmesi sonraki bir tarihe bırakılmıştı. Suriye sınırı ise fiilen son şeklini almamıştı. Bu çalışmada bu iki devletin yanı sıra İran ile Türkiye'nin 1923-1940 yılları arasındaki sınır ilişkileri ele alınmıştır. Bu ilişkilerin seyriyi etkileyen en önemli hususlar Türkiye ile sınırların çizilmesinin gecikmesi, Irak ve Suriye'de kurulan İngiliz ve Fransız mandater yönetimlerin Türkiye aleyhtarı politikalarının yanı sıra devrin ve bölgenin kendine özgü koşullarıdır. Çalışma sonunda görülmüştür ki komşuluk ilişkilerinin düzelmesi ve alınan diğer tedbirlerle birlikte sınırlarda emniyet ve huzur ortamı sağlanabilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Dış Politikası, Suriye, Irak, İran, Kürtler

ABSTRACT

By the Lausanne Peace Treaty of 1923, the borders of the new Turkish state were largely determined. However, the determination of the border with Iraq was left to a later date. The Syrian border did not actually take its final shape. In this study, the border relations of Iran and Turkey are discussed as well as these two states between 1923 and 1940. The most important factors affecting the course of these relations are the unique conditions of that region and period as well as the delay in drawing of the borders with Turkey beside the anti-Turkish policies of English and French mandatory administrations established in Iraq and Syria. At the end of the study, it is seen that with the improvement of neighborly relations and other measures taken, an atmosphere of safety and peace was achieved at the borders.

Keywords: Turkish Foreign Policy, Syria, Iraq, Iran, Kurds

Extended Abstract

This study discussed the issue of Turkey's border relations with Syria, Iraq and Iran from 1923 until 1940. Several parameters were effective on shaping these relations or changing their course. The first of these parameters, the de facto Iraq's border with Syria and Turkey was not drawn legally by the Lausanne Treaty. The French and English mandate governments established over Syria and Iraq respectively were far from displaying a friendly attitude in the process of drawing the borders. Their weapon against Turkey in that period was to encourage and provoke the Kurdish separatism. Another matter affecting Turkey's border relations with neighboring countries was the responsibility of a new state established by a nation that had just come out of long battles, to fulfil a very difficult mission like providing safety and order throughout a border line of thousands of kilometers in the steepest geography within a short time. In other words the conditions of the era and the region were not appropriate for idealizing border relations with neighboring countries at all.

Good or bad relations on the Turkey-Syria border depended on good or bad relations of Turkey with France which established a mandate government in Syria. France supported activities of the gangs established on the Syrian border with the purpose of pillaging and the ideal of Kurdish separatism against Turkey. Indeed this was experienced despite the treaty of amity that France concluded with Turkey several times on various dates. A treaty was concluded between France and Syria on 9 September 1936 for the sake of Syria's independence. The treaty brought up the issue concerning the status of the Sancak region, which would continue between Turkey and France until 1939. France displayed an anti-Turkish attitude in the beginning; however, they began to give positive responses to the demands of Turkey when the World War 2 broke out, because they did not intend to lose the Turkish Government in this geography. As a matter of fact, with the relations ameliorating, the Hatay state which was established in the Sancak region, decided to join Turkey in 1939. Amelioration of the Turkey-France relations before the World War 2, not only enabled Turkey to get what they needed concerning the issue of Hatay. It also reduced the anti-Turkish activities of the gangs and organizations supported by France since the proclamation of the Republic throughout the border line, significantly. The Hoybun Association, which was one of these organizations, considerably lost their areas of activity and influence with the outbreak of the World War 2 and finally dispersed in 1946. This shows that as long as diplomatic relations between two neighboring countries are good, many of the possible safety issues along the border line can be solved.

The Iraq border of Turkey has always been active since 1923. During the times when Iraq was under the rule of Britain, the British conducted activities offending the Turks first with Mosul issue and then supporting the spread of Kurdish separatism. For that purpose they continuously supported the anti-Turkish Nasturi and Kurdish elements in the region. The relations between Iraq and Turkey ameliorated after the British rule. In this context a consensus was made to act in unison against the tribes damaging both countries. This consensus was occasionally put into practice and very important goals were achieved regarding border safety.

The relations of Turkey with Iran in the 1920s were not good due to the border safety. Together with the change of administration in Iran and amelioration of the relations between the two countries, many incidents violating order and safety on the border in the 1930s were prevented. However, this did not last long. Many incidents aimed at pillaging occurred on the Turkish-Iranian border at the beginning of the 1940s. However, it should be noted that while some of the order-related incidents observed on the Iranian border during the first years of the Republic were led by famous Kurdish tribal leaders, the incidents in the 1940s were completely aimed at pillaging. In addition we can say that these incidents were influenced by the world conditions. It is because Iran was occupied by Western states during that war in 1941. Thus it was not possible to expect Iran which experienced such problems, to provide border security as in the 1930s.

It is possible to state that as well as military and administrative measures were taken throughout the border lines, successful foreign policies were also effective on the amelioration of the relations of Turkey with its neighbors during that period.

Giriş

Birinci Dünya Harbi ve hemen akabinde başlayan İstiklal Harbi'nin zaferle sonuçlanmasının ardından imzalanan 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması'yla yeni Türk devletinin sınırları büyük ölçüde belirlenmişti.

Türkiye, 1921 yılında doğu komşularından Sovyet Rusya ile Moskova Antlaşması'nı imzalamıştı. Bu antlaşmadan sonra Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan arasında imzalanan 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması ile de doğu sınırı çizilmişti. Suriye'de bir mandater yönetim kuran Fransa¹ ile 20 Ekim 1921'de bir ön anlaşma-Ankara İtilafnamesi- imzalanmış ve bu anlaşma, Lozan Barış Antlaşması ile teyit edilmişti. Fakat, Irak sınırı ise Musul vilayeti meselesinden dolayı çizilememişti. Lozan'ın 3. maddesi ile dokuz ay içerisinde iki devlet arasında anlaşma sağlanamazsa mesele Milletler Cemiyeti'ne götürülecekti. Sonunda, Irak sınırı 5 Haziran 1926 tarihli Ankara Antlaşması ile belirlenmişti.

Suriye ve Irak ile sınırların belirlenmesine dair anlaşmaların geç imzalanması ve buralarda kurulan mandater yönetimlerin Türkiye aleyhtarı tutumları, devrin ve bölgenin koşullarından kaynaklı olarak bu ülkelerin sınırlarında onlarca yıl emniyet ve asayiş sorunlarına neden olmuştu. Yine benzer gerekçelerle sorun yaşanan bir diğer sınır, İran sınırıydı. Bu çalışmada, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Türkiye'nin doğu ve güney komşularından sorun yaşadığı Suriye, Irak ve İran ile olan sınır ilişkileri incelenmiştir.

Türkiye-Suriye Sınır İlişkileri

İstiklal Harbi yıllarında Fransa ile 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara Anlaşması imzalanmıştı. Bu antlaşmanın 8. maddesine göre iki tarafın temsilcilerinden oluşan komisyon, anlaşmanın imzalanmasını izleyen bir ay içinde kurulup sınırın kesin şekli için çalışacaktı. Bu durum Lozan Barış Antlaşması'nın 3. maddesiyle doğrulanmıştı.²

Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra Türk-Fransız ilişkilerini en fazla etkileyecek olan husus, Fransız mandası altındaki Suriye ile Türkiye arasındaki sınırın belirlenmesi olmuştu.³ Ancak Fransızların dış borçlar ve ayrıcalıklar konusundaki tutumu ilk

1 Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2004.; Mehmet Akif Okur, "Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye'de Fransız Mandası", *Bilig*, Kış 2009, s. 137-156.

2 İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C.1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, s. 51.

3 Mehmet Gönülöb-Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1997, s. 83.

başlardaki iyi ilişkileri olumsuz etkilemişti. Bu durum sınırın kesin şeklini alması için belirlenmesi gereken komisyonun kurulmasını geciktirmişti. Komisyonun kurulması 30 Mayıs 1925 günü Halep'te yapılan bir protokol ile ancak kararlaştırıldı. Komisyon Eylül'de işe başladı. Sözleşme iki taraf arasında 18 Şubat 1926'da imzalandı.⁴

7 Haziran 1926 tarihinde tasdik edilen Türkiye-Suriye Dostluk ve Komşuluk Mukavenamesi'nin imzalanmasının ardından Suriye sınırında ortaya çıkan vakaların mahiyetini incelemek, engellemek ve sebeplerinin temini konusunda Halep'te teşekkül eden komisyonun imzaladığı 3 Mayıs 1926 tarihli protokolün teatisi İcra Vekilleri Heyeti'nin 26 Aralık 1926 tarihli toplantısında kabul edilmişti.⁵

Bu antlaşmanın yapılması çok önemliydi. Çünkü iki ülke arasında İstiklal Harbi sonrasında birdenbire çizilen sınır beraberinde birçok asayiş ve sosyal sorunları da getirmişti. Türkiye ile Suriye sınırındaki tecavüzler hakkında elimizdeki ilk bilgi Gaziantep Valisi Hüsnü Bey'in (Çakır) raporuydu. Bu rapor 1 Aralık 1924 tarihinde başvekalète sunulmuştu. Vali Hüsnü Bey raporunda; sınırın iki tarafından da ferdi ya da toplu taarruz ve tecavüzlerin olmasından dolayı sınırın hemen hemen hiçbir noktasında emniyet ve asayişin olmadığını itiraf etmişti. Sınırdaki emniyetin olmamasında etkili olan sebeplerden biri 153 km. uzunluğundaki Gaziantep sınırının muntazam bir şose yola sahip olmaması gerçeğiydi. Sınırın iki yakasındaki taarruzlara ilişkin Vali Hüsnü Bey'in değerlendirmesine göre Türkiye'den Fransa mıntıkasına başlangıçta Suriye mültecileri tecavüz etmişlerdi. Bununla beraber bu tarz tecavüzler hakkında adliyece takibat icra edilmesi mütecevizleri hareketlerinden alıkoymakta ve yeniden tecavüz ve taarruz için heves uyanmasına mâni olunmakta idi. Fakat hükümet kararı gereğince sınır harici ortaya çıkan suçların takip edilmemesi ve bu yüzden tutuklananların tahliyesi "*eşirra cahilleri* (zararlı kimseler) *üzerinde hareketlerine Hükûmetin cevaz ve rızası mahiyetinde*" bir tesir vücuda getirmişti. Bundan sonra gerek mülteciler ve gerek yerli çapulcular Suriye tarafındaki Türk ve Müslüman köylerini talan etmekte yarışa koyulmuşlardı. Suriye'de sakin ve Türkiye'ye yüzünü dönmüş olan halka ait olan malları ve hayvanları, Kilis ve Antep'te serbest dolaşır görünce hisleri örselenmiş ve bundan da Fransızlar faydalanmıştı. Vali Hüsnü Bey, bu tespiti sonrasında bu duruma bir çare bulmak gerektiğini, mütecevizlerin bu hareketleri için adli takibatın icrasına imkân sağlanmasını ya da acil olarak taraflar arasında bir anlaşma imzalanmasının gerekli olduğunu savunmuştur. Vali'ye göre Fransız mıntıkasından Türkiye'ye karşı devam eden taarruzlarda sınır

4 İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları...*, s. 281.

5 *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Fon Kodu: 30 18 1 1, Yer No: 22 20 79.

çeteleri, Fransızlardan teşkil ettikleri milis kuvvetleriydi ve doğrudan doğruya Fransız zabitlerine bağlıydılar.

Bu tespitlerin ardından vali sınırda emniyeti sağlama görevi beklenen sınır taburunun asayişi temin etme hususunda lakayt olduğunu, Gümrük Muhafaza Teşkilatı ile jandarmanın takviye edilmesini, sınırda karakolların inşa edilmesini ve telefon irtibatı tesisi için bin liraya ihtiyaç olduğunu ifade etmişti.⁶

Vali'nin bu şekilde durum tespiti ve alınması gereken tedbirlere dair önerilerinin ardından yukarıda da ifade edildiği üzere sınırın güvenliği için iki ülke arasında 1926 yılında antlaşma ve protokoller imzalanmıştı. Ancak bu taahhütlerin gereğini Türkiye yerine getirirken Fransa tarafı bu konuda pek istekli davranmamaktaydı. Örneğin Urfa'da ikamet eden Keys Aşireti'nin Suriye'ye akınlar yapmış olmasından dolayı Suriye'deki aşiretler, intikam almak için Resülayn ile Harran arasında on iki aşiretin iki makineli tüfek ve dokuz otomobil ile karşı taarruza hazırlandıklarına dair Türk makamlarının aldığı istihbarat, Halep Şehbenderliği (Konsolosluk) vasıtasıyla Suriye Kuzey Kumandanlığı'na 12 Haziran 1928'de iletilmişti.⁷

Türkiye, bu şekilde iyi komşuluk ilkesinin gereğini yerine getirirken aynı şekilde karşı taraftan da benzer politikanın takip edildiğini göremedi. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Güney Hudut Kumandanlığı'ndan gelen telgrafa atfen başvekâlete gönderdiği 18 Haziran 1928 tarihli raporda son günlerde Aneze aşiretlerinin sınıra yaklaştığını, Fransız ve Suriye memurlarınca bu gibi baskınlara karşı hiçbir tedbir alınmadığı gibi muhtelif aşiretlerin tahrik edilmesiyle bu tarz hadiselerin devam edeceğini tahmin etmişti.

Şükrü Kaya, önceden sınır boyunca Suriye'de hiç Ermeni bulunmadığı halde; sınır üzerinde Türkiye'den giden Ermenilerden oluşan bir koridor ve köylere doğru da yeni yeni Ermeni köyleri tesis olduğunu, bu köylerde siyasi cemiyetler teşkil edildiğini hatta bunların silahlandırılmasının yanı sıra aşiretlerin ve muntazam kuvvetlerin de gerektiğinde kuvvet olarak istihdamı fikri ile himayesi suretiyle devamlı olarak sınırın emniyetinin ihlaline yönelik gerçekleşen faaliyetlere karşı lazım gelen tedbirlerin alınmasını istiyordu.⁸

Şükrü Kaya'nın isteklerinin o günlerde karşılanmadığı bölgede devam eden sınır asayiş sorunlarından anlaşılmaktaydı. Bunlardan birkaç örnek şöyleydi: 10 Kasım

6 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 262 764 15.

7 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 112 758 3.

8 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 112 758 4.

1928'de Suruç'tan 19 koyun ve 2 kısrak çalınarak Suriye'ye götürülmüştü.⁹ Suriyeli Münif Aşireti'nden 100 silahlı şahıs Harran'ın Derkari köyünü basmıştı. Köylü ile yaşanan çatışmada köylüden iki kişinin öldürüldüğü Şükrü Kaya tarafından 24 Kasım 1928'de Başvekâlet'e bildirilmişti.¹⁰ Yine 11 Mart 1929 tarihli Dâhiliye Vekâleti'nin Şark mıntıkası asayiş raporunda Suriye'deki Keys Aşireti'nden iki kabilenin Urfa mıntıkasında bulunan Cümeyle ve Benimuhane kabilelerinin 550 koyununu aldığı yazıyordu.¹¹ Bu sınır tecavüzleri bazen sadece sınır hattıyla sınırlı kalmamış iç kesimlere kadar yapılmıştı. 25 Nisan 1929'da Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'dan Başvekâlet'e gönderilen rapora göre Urfa mıntıkasında Akçakale civarında oturan Cümeyle Aşireti'ne 15 Nisan 1929'da otomobil ve kamyonlarla Suriye aşiretleri tecavüz ederek 4.000 kadar koyunu gasp etmişti. Aşiret de bu tecavüze karşılık vermişti. Cümeyle Aşireti hattın güneyinde oturan kendi aşiretlerine mensup şahıslarla birleşerek mütecavizlerin üzerine atılmışlar ve sınırın on iki kilometre güneyine kadar ilerleyerek gasp edilen hayvanlarını 481 ek-sikle geri almıştı.¹²

Sınır boyunca Fransız makamların yeterince tedbir almaması üzerine Türk Hükûmeti de *mukabele bilmisl* (karşılık verme) çerçevesince hareket etme kararı almak zorunda kaldı. Sınır boyunca devam eden eşkıyalık olaylarına Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra Türkiye'den Suriye'ye kaçan bazı Kürtçü isimlerin 1927 yılında kurduğu ve Kürt istiklalini kendine ideal edinen Hoybun Cemiyeti'nin¹³ yönlendirmesiyle Kürtçü çetelerin faaliyetleri de eklenmişti.

Sınırdaki bu eşkıyalık ve Kürtçü faaliyetlerin boyutu ve bu tehditlere karşı alınacak tedbirler için sınır boyunca Birinci Umumi Müfettişliği¹⁴ 1929 yılında bir teftiş gezisi yapmıştı. Dâhiliye Vekili Şükrü Bey, bu teftişte edindiği izlenimler ve alınan tedbirler hakkında 29 Nisan 1929'da Başvekâlet'e bir rapor sunmuştu. Raporda öncelikle bu teftiş gezisine niçin çıktığı sorusuna cevap vermişti. Sınırın diğer hattında yakın tarihte bir

9 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 127 912 22.

10 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 127 912 26.

11 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 127 913 20.

12 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 262 768 13.

13 Rohat Alakom, *Xoybûn Örgütü ve Ağrı Ayaklanması*, İstanbul, Avesta Yayınları, 2011, s. 186-189.

14 Türk idare tarihinde 1927-1952 yılları arasında "*Umumi Müfettişlikler*" teşkilatı var olmuştur. Bu dönemde beş Umumi Müfettişlik kurulmuştur. Bunlardan ilki 1927 yılında Doğu vilayetlerinde, ikincisi 1934 yılında Trakya'da, üçüncü ve dördüncüsü 1935 ve 1936 yıllarında yine Doğu'da, beşincisi ise 1947 yılında güney vilayetlerinde kurulmuştur. Bu teşkilatlar bölgelerinde asayiş sağlamanın yanı sıra tüm devlet işlerinin teftişi, kanun ve nizamların uygulanmasına nezaret, müşterek, sistemli bir idare ve kalkınma temini gayesiyle kurulmuştur. Bkz. Abidin Özmen, "Genel Müfettişlikler Hakkında Bir Düşünce", *İdare Dergisi*, 184 (Ocak-Şubat 1947), s. 238-239; Resul Köse, *CHP ve DP Hükümetleri Dönemlerinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Politikaları*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2019, s. 241-270.

Fransız general sınır boyunca seyahat etmişti. Bu seyahatleri esnasında muhtelif mevki-lerde yaptığı konuşmalara doğrudan bir mukabelede bulunmak, generalin bu seyahatinden sonra Arappınar, Resülayn, Derbesiyye, Amude ve Nusaybin mıntıklarında Şahinzadeler, Yado, Haço ve saire gibi “şakiler” (eşkîya) marifetiyle artan çete ve milis teşkilâtı ile muhtelif mahallerden Türk sınırlarına karşı sık sık vuku bulan tecavüzlere ve propagandalara cevap verilmek istenmişti.

Rapora göre seyahat sırasında sınır üzerinde bulunan köylülerle aşiretlere vaktiyle Hükümet tarafından verilmiş olan silahların muayeneleri yapılmış ve cephane vaziyetleri tetkik edilmişti. Bu köylü ve aşiretlere silahlar konusunda sıkı tembihler de yapılmıştı. Bu silahların sırf Suriye'den vuku bulacak tecavüzlere karşı kullanılması, sebepsiz olarak hükümetin muvafakati olmaksızın katiyen Suriye'ye tecavüz etmemeleri kendilerine ihtar edilmişti. Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey (Öngören), Urfa vilayetinin Harran mıntıkasında bulunan aşiretlerden uygun şahıslar ile gerekli hallerde verilecek emir üzerine Suriye'ye şiddetli akınlar yaptırılması için hazırlıklara başlamak üzere Urfa ve Mardin valilerine talimat da vermişti.¹⁵

Türkiye'nin Fransızlar karşısındaki kararlı tutumu sonucunda iki devlet arasında 30 Mayıs 1929 tarihli Dostluk ve İyi Komşuluk Mukavelenamesi imzalandı. Mukavelenin tatbik şekillerini gösteren ve sınırın nezareti, sınır rejimi, sınırı geçen sürülere tatbik edilecek mali usul ile göçebe ahalinin kontrolüyle alakalı olarak; Ankara'da 29 Haziran 1929 tarihinde Fransa ile imzalan protokolün içerik ve hükümlerine göre muamelenin, ifası için ait olduğu vekâletlere tebliği, icra vekillerinin 3 Temmuz 1929 tarihli toplantısında kararlaştırıldı.¹⁶

Alınan tüm tedbirler ve imzalanan bu protokole rağmen Fransız makamları gerekli hassasiyeti göstermemekteydi. Öyle ki protokol sonrasında 29 Mayıs 1930'da Aneze Aşireti'nden bir grup, Harran'ın Dibadi Tahranı köyü civarındaki Cümeyle Aşireti'ne tecavüz ederek 130 deve, 30 deve yavrusu ve 2 atı alarak Suriye'ye kaçırmışlardı. Çatışmada Cümeyle Aşireti'nden bir kişi maktul düşmüş ve Seyyale Aşireti'nden de üç kişi yaralanmıştı.¹⁷ İki yıl sonra 15 Mayıs 1932 gecesi ve yine 17 Mayıs'ta Suriyeli Şemmar Aşireti Cizre'nin Gerigevir köyüne yağma amacıyla baskın düzenlemişti. Köylülerle yapılan çatışmada bir kişi ölmüştü. 19 Mayıs 1932'de Cizre'nin Gazal

15 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 262 768 16. Cumhuriyet'in ilk on yılında sınır içinde ve dışında çetelere karşı verilen mücadele için bkz. Resul Köse, “Cumhuriyet'in İlk On Yılında Doğu Vilayetlerinde Emniyet ve Asayiş Sağlama Faaliyetleri”, *History Studies*, 12/3, Haziran 2020, s. 1259-1292.

16 T.C. Resmi Gazete, 1 Ekim 1929, S.1308.

17 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 128 920 3.

köyüne baskın yapan Suriyeli aşiretler, köy muhtarını katletmiş ve bir köylüyü yaralarak kaçırmışlardı.¹⁸ 27 Haziran 1932 tarihinde Aneze Aşireti'ne mensup Harise Kabilesi'nden 100 kişi Türkiye'ye geçerek Mizar nahiyesinin Karacaviran mevkiinde bulunan Seyyale Aşireti'ne ait 200 koyun, 400 deve ve 80 sığır gasp etmiş, aynı akıncılar bir gün sonra aynı bölgede 400 koyunu Suriye'ye götürmeye muvaffak olmuşlardı.¹⁹

Bu yaşanan vakaların hemen hemen hepsinde Fransız makamlar nezdinde teşebbüslerde bulunmuş olsa da sınır asayişinin bu yıllarda sağlanamadığı görülmekteydi. 1935 yılında Başvekil İsmet İnönü çıktığı meşhur Doğu seyahatinde Suriye sınırındaki tecavüzlere ve Fransız destekli Kürtçü faaliyetlere ilişkin olarak bölgede düşünülebilecek tedbirler kapsamında şu önerilerde bulunmuştu:

“Fransız istihbarat zabıtlar her istedikleri anda Kürt reislerini çeteler halinde memleketimize saldırtmaya muktedirler. Bu mevzu ile uğraşmak uzun zaman sürecek mahirane tedbirler ister. Suriye'deki reisler bellidir. Bunların bizdeki yuvalarını dikkatle tespit mümkündür. Yerine göre muhaliflerini yetiştirmek veya yataklarını yardım edemeyecek hale getirmek ve her gelişlerinde onları imha edecek surette hazırlanmak mümkündür. Diğer taraftan Fransızlara düşman olan unsurlardan aynı tertibi bizim getirmemiz de düşünülebilir. Fakat bu işin kolay olduğunu sanmamalıyız. ... Fransızların Kürtleri kullanmaya mukabil biz Arapları iyi muamele ile elde tutabiliriz.”²⁰

Görülüyor ki Fransızların Türkiye'ye karşı komşuluk görevlerini protokollere rağmen yerine getirmemesi Türk Hükûmeti'ni yine protokol öncesi politikaya yöneltmişti. Türk Hükûmeti, sınır harici diğer vilayetlerde dâhili asayiş en üst düzeye çıkarmak için halktan silahlarını toplamaya çalışırken²¹ sınırdaki bu durumlar hükûmetin bölgedeki genel politikasına ters bir uygulamayı ortaya çıkarıyordu. Ancak daha önce de ifade ettiğimiz gibi Türkiye'yi bu şekilde davranmaya zorlayan güneydeki Fransız makamlardı.

Türkiye her ne kadar güneyden gelen tecavüzlere karşı aynı şekilde karşılık verilmesini benimsemiş olsa da yine de diğer taraftan vuku bulan tecavüz sayısının güneye tecavüz edilmesine müsaade etmek istemiyordu. Bu durum istatistiklere de yansımıştı. 1936 yılı sonunda toplanan Umumi Müfettişler toplantısında²² sınırların sorunları ve asayiş konusulan konular arasında yer almıştı. Toplantının 10 Aralık 1936 tarihli oturumunda Emniyet Yedinci Şube Müdürü Halil Sunar, 1934 yılı Haziran'ından 1936 yılı

18 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 128 922 8.

19 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 128 922 14.

20 Saygı Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, İstanbul, Doğan Kitap, 2008, s. 2-6, 28.

21 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No:128 6 923, s. 31.

22 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 68 452 4 lef 1.

sonuna kadar sınırlarda ortaya çıkmış olan hadiseler ile ilgili katılımcıları bilgilendirmişti. Bu bilgilendirmede vakaların en çok Suriye sınırlarında cereyan ettiği: Urfa mıntıkasında, Türkiye'den Suriye'ye 11 ve Suriye'den Türkiye'ye 72; Mardin mıntıkasında ise Türkiye'den Suriye'ye 7, Suriye'den Türkiye'ye 44 tecavüz vakasının vuku bulduğu, bu tecavüz vakalarında, diplomasi sahasında vuku bulan müteaddit teşebbüslere rağmen Suriye mandater yönetiminin bu yolda engelleyici tedbirler almadıkları ve bilakis mütecavizlere kolaylık gösterdiklerini söyleyerek istatistiki verilerle durum tespiti yapmıştı. Alınması gereken tedbirler arasında Gümrük Muhafaza Umum Kumandanı Tümgeneral Seyfi Düzgören, Suriye sınırında kuvvetli istihbarat teşkilatı yapmak ve sınır mıntıkasında asayiş, sınırın muhafaza ve emniyeti ve kaçakçılığın men işleri ile yapılacak istihbarat teşkilatının bir baş tarafından idare edilmesini istemişti.²³

Buna benzer tespitlere 1937'ye kadar başvekillik vazifesinde bulunan İsmet İnönü de hatıralarında yer vermişti. İnönü, Suriye sınırında devam eden asayiş sorunlarının sınırın geniş olması ve kâfi derecede korunma tedbirlerinin bulunmaması sebebiyle sürekli yaşandığını, bunda da Suriye'deki manda yönetiminin, Türkiye ile Suriye arasında dostluk ilişkilerinin kurulmaması için kargaşalığa müsamaha göstermesinin etkili olduğunu hatıralarında kaydetmektedir.²⁴

İkinci Dünya Harbi'nin başlama tehlikesi belirince Fransa, Suriye'deki mandater yönetimini kaldırma kararı almıştı. Yaşanan bu gelişme ve ardından Hatay meselesinin Türkiye ve Suriye yönetimi arasında yeni bir sorun olarak ortaya çıkması iki yönetim arasında var olan güvensiz ilişkileri iyiden iyiye bozmuştu.

Gümrük Muhafaza Genel Komutanı Tümgeneral Şevket Seyfi Düzgören tarafından 9 Ocak 1937'de Genelkurmay'a çekilen şifre telgraf ile Suriye'nin Türkiye'nin güney sınırlarına karakollar açılmasına karar verdiği, sınırdaki Suriye köylerine Fransızlar tarafından silah dağıtıldığı rapor edilmişti.²⁵ Urfa Valisi Atıf Ulusoğlu da 24 Ocak 1937'de Genelkurmay'a gönderdiği şifre telgrafta güneydeki yeni gelişmeler hakkında bilgi vermişti. Buna göre Kürt aşiretleri reisleriyle Ermeni ve Arap ileri gelenleri, zamanında Türkiye'den Suriye'ye kaçan meşhur aşiret reisi Haço'nun riyaseti altında toplanarak Suriye'yi korumak için müzakere etmişlerdi. Bu kişiler Cemiyet-i Akvam'daki Hatay meselesi üzerinde devam eden Türk-Fransız müzakeresi bozulduğu takdirde Türklere karşı çete teşkilatı yapmayı kararlaştırmışlardı. Bu çetelere Fransa tarafından yardım

23 *Umumi Müfettişler Toplantı Tutanaqları-1936*, Yay. Haz. M. Bülent Varlık, Ankara, Dipnot Yayınları, 2010, s. 224-225.

24 İsmet İnönü, *Hatıralar*, Yay. Haz. Sabahattin Selek, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2006, s. 531.

25 Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı (*ATASE Arşivi*), Kutu No: 7, Gömlek No: 47.

vaat edilmişti. Bu sebeple çetelere adam yazılmaya başlanmıştı. Yine telgrafta bu çetelere Türkiye'den kaçan Ermeni ve Kürtlerin fazla rağbet gösterdikleri ve bu çetelere lazımları olan masrafların temini için bu unsurlar arasındaki zenginlerden bir komite teşkil edildiğinin haber alındığı bildirilmişti.²⁶

Tümgeneral'in ve Urfa Valisi'nin uyarılarının ardından bu tehditlere karşı tedbir olarak Gümrük Muhafaza Genel Komutanı Tümgeneral Şevket Seyfi Düzgören tarafından 2 Haziran 1938'de Genelkurmay'a çekilen şifre telgraf ile Suriye'deki asayişsizliğin sınırlara sirayet ihtimaline karşı sınırları muhafaza, her türlü eşkıyalık ve baskın için askerî tertip alınması noktasında ordu birliklerine emirler verildiği bildirilmişti.²⁷

Suriye sınırında bu gelişmeler yaşanırken Fransa ile Suriye arasında 9 Eylül 1936'da Suriye'nin bağımsızlığı için bir antlaşma yapıldı. Bu antlaşma Türkiye ile Fransa arasında 1939 yılına kadar sürecek olan sancak bölgesinin statüsü meselesini gündeme getirmişti. Antlaşma ile Fransa, İskenderun sancağı üzerindeki haklarını da Suriye yönetimine devredince Türk Hükümeti, daha önce Fransa ile imzalanan anlaşmalara aykırı olan bu durumu kabul etmeyerek 9 Ekim 1936'da Fransa'ya nota vermişti. Mesele, Milletler Cemiyeti'nin 14-16 Aralık tarihli oturumlarında görüşüldü. Cemiyet, 14 Aralık'ta İsveç temsilcisi Sandler'i sancak meselesi için raportör tayin etti. Hazırlanan rapor sonrasında Türkiye ile Fransa arasında 29 Mayıs 1937'de mutabakata varıldı. Buna göre sancağın millî bütünlüğü teminat altına alındı. İkinci Dünya Harbi'nin ayak seslerinin duyulmaya başlanmasıyla bu tarihe kadar Türkiye aleyhtarı tutum içerisinde olan Fransa, bu coğrafyada Türk Hükümeti'ni kaybetmek istemediği için Türk taleplerine olumlu karşılıklar vermeye başladı. Antlaşmaya göre bugüne kadar yapılması gereken seçimler, 1938'de yapıldı. Meclis'teki 49 milletvekili sandalyesinden 22'sini Türkler elde etti. Meclis, 2 Eylül 1938 tarihli toplantısında sancağa Hatay Devleti adını verdi. Bağımsız olan Hatay Devleti 29 Haziran 1939'da Türkiye'ye katılma kararı aldı.²⁸

Türkiye ile Fransa'nın İkinci Dünya Harbi öncesi ilişkileri düzeltmesi Türkiye'nin sadece Hatay meselesi konusunda istediğini almasına imkân tanımamıştı. Aynı zamanda Cumhuriyet kurulduğundan beri Fransız destekli çete ve örgütlerin de sınır hattı boyunca Türkiye aleyhtarı faaliyetlerinde önemli ölçüde azalma olmuştu. Bu örgütlerden

26 ATASE Arşivi, Kutu No: 7, Gömlek No: 26.

27 ATASE Arşivi, Kutu No: 8, Gömlek No: 109.

28 Mehmet Gönülöb-Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, s. 131-139, Ayrıca bkz. Mehmet Tekin, *Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2009; Volkan Payaşı, *Sancak'ın Vilayete Hatay (1921-1960)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2017; Bülent Şener, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasında Çok Yönlü Bir İnce Diploması Uygulaması: Siyasal, Hukuksal ve Askerî Boyutlarıyla Hatay'ın Türkiye'ye Katılma Süreci (1921-1939)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2018, 34 (97) , s. 139-178.

Hoybun Cemiyeti'nin İkinci Dünya Harbi'nin başlamasıyla faaliyet ve etki sahası iyice azalmış ve nihayetinde 1946 yılında da zaten cemiyet dağılmıştı.²⁹

Türkiye-İrak Sınır İlişkileri

Misak-ı Milli³⁰ içerisinde yer alan Musul'u Mondros Mütarekesi'nden sonra işgal eden İngilizlerden dolayı, Türkiye ile Irak arasındaki sınır, Lozan Barış Antlaşması'nda çizilememişti. Lozan hükümlerine göre tarafların daha sonraki tarihlerde bir araya gelişlerinde de bir sonuç alınamayınca, konu Milletler Cemiyeti'ne havale olundu.

Türkiye konuyu diplomatik yollarla çözüme kavuşturmaya çalışırken Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi (Çakmak) tarafından 30 Mayıs 1925 tarihinde başvekâlete gönderilen yazıdan anlaşıldığına göre Türkiye'nin Şeyh Said İsyanı ve Musul meselesiyle uğraştığı günlerde Irak'ta bulunan İngilizler, geçici sınırın güneyindeki mıntikalarda Türkiye aleyhine birtakım faaliyetlerde bulunuyorlardı.

Şırnak Kaymakamlığı'nın 21 Mayıs 1925 tarihli yazısına atfen gönderilen rapora göre Doski Aşireti Reisi Sefer Ağa, Türkiye'ye taraftar olmasından dolayı oğlu ve bir adamıyla birlikte İngiliz suikastçıları tarafından öldürülmüştü. İngilizlerin gizli çete teşkiliyle Türkiye taraftarlarını imha siyasetine devam etmekte oldukları resmî makamların söylemlerine bile yansımaktaydı. Örneğin Irak tarafındaki “*Zaho Polis Müdür Muavini Yunus Efendi Türk taraftarlarını Sefer Ağa ailesi gibi katlettireceğini*” söylemişti.³¹

İngilizler, Musul meselesinin iki ülke arasında halledilmeye çalışıldığı bu süreçte, sınır üzerinde yaşayan Nasturileri kullanarak orada tampon bir bölge oluşturmak niyetiyle Nasturileri tahrik etti.³² 7 Ağustos 1924 tarihinde Hakkâri Valisi'nin kaçırılmasıyla başlayan isyanda İngilizler, ayaklanmayı desteklemek için Nasturileri *tedip* eden (yola getirme) Türk askerlerini ve ikmal hattı üzerindeki kervanları bombalamaktan çekinmemişti.³³

29 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 113 771 1; BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 110 740 17.

30 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Budak, *İdealden Gerçeğe Misak-ı Milli'den Lozan'a Dış Politika*, İstanbul, Küre Yayınları, 2002.

31 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 258 10 737.

32 Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a Lozan'dan Cumhuriyete I-II*, Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, Temel Yayınları, 2007, s. 498.

33 Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1972, s. 28-63.

Bölgede İngiltere destekli çıkan isyanlardan biri de Nehri (Şemdinli) İsyanı idi. Şeyh Sait İsyanı'nda dahil olduğu gerekçesiyle idam edilen Kürt Teali Cemiyeti Başkanı Seyit Abdülkadir'in oğlu Seyit Abdullah, babasının intikamını almak için bu isyanı çıkarmıştı. Seyit Abdullah, Irak'ta İngilizlere daha önceden sığınmış olan amcasının oğlu Seyit Taha'nın da desteğiyle 10 Haziran 1925 sabahı İran'dan ve Irak'tan topladığı tahminen 1.200-1.700 civarındaki isyancılarla Navşar (Şemdinli) bölüğünü, Gerdi Şapatan ve Nehri'de bulunan tabur merkezini basmıştı. Seyit Abdullah'ın Seyit Taha ve İngilizlerle irtibatlı olduğu ve onlardan gıda ve silah yardımı aldığı ve bunun karşılığında Türklere karşı savaşılmasını istediklerini o sırada Seyit Abdullah'ın yanında olan Gerdi Aşireti Reisi Ahmet (Kayran) tarafından anlatılmıştı.³⁴

Türkiye ve İngiltere, 5 Haziran 1926 tarihli Ankara Antlaşması'yla Türk-İrak sınırının Milletler Cemiyetinin "*Brüksel Sınır Çizgisi*" adıyla benimsediği çizgide küçük bir değişiklik yaparak aralarında anlaştı.³⁵ Bu antlaşmaya göre Musul, İngilizlerin mandası altında bulunan Irak yönetimine bırakılmıştı.

İngilizler Musul konusunda istediklerini alsa da bölgede Türkiye aleyhtarı tutumlarını sonlandırmamıştı. Türkiye, 1930 yılında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bir yandan Zilan, Çaldıran ve Ağrı bölgelerinde çıkan ayaklanmaları bastırmaya çalışırken bir yandan da Irak'taki hâkim güç; İngilizlerin kışkırtmalarıyla hem Irak hem de Türkiye'deki aşiretlerin kışkırtılıp, silahlandırılması ve merkezi Ağrı olan ayaklanmanın bütün Doğu illerine yayılması hedefi ile mücadele etmek zorunda kalmıştı.³⁶

Bölgedeki aşiretlerden Irak topraklarında bulunan Barzan Aşireti'nin 22 Haziran 1930'da Şemdinan'ın (Şemdinli) sınır üzerindeki Oramar nahiyesine taarruzuyla ekim ayına dek sürecek olan Oramar Ayaklanması başlamıştı. Şeyh Ahmet Barzani bölgedeki aşiret ağalarına din uğruna çalıştıkları yolunda propaganda yapmış ve Hakkâri ili içlerine de girmeye çalışarak köylüleri hükûmete karşı ayaklanmaya çağırmıştı. Şemdinan merkez ve köylerinin de katıldığı ayaklanmada, Şemdinan ile Oramar arasında bulunan ve tamamen silahlı olan Herki ve bunun güneyindeki Cırgı Aşiretleri de ayaklanmaya karışmış, Binavikli Ahmet ve Sikanlı Hacı İbrahim de Barzani eşkiyasına katılmıştı.³⁷

34 Muzaffer İlhan Erdost, *Şemdinli Röportajı*, Onur Yayınları, Ankara, 1993, 108-111; Alpay Kabacalı, *Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları*, İstanbul, Cem Yayınları, t.y., s. 304-317.

35 İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C.1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, s. 304-317.

36 Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar...*, s. 305.

37 Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar...*, s. 309-312.

Hava kuvvetlerinin de destek verdiği harekâta 7. Kolordu ve Van Hudut Komutanlığı'nın Başkale ile Saray arasındaki aşiretler ile Şemdinan ve Oramar bölgelerindeki eşkiya tedip edilmiş ve harekât 10 Ekim'de sonlandırılmıştı.³⁸ Ancak harekât her ne kadar bu tarihte sonlandırılmış olsa da asiler devamlı surette sınırı aşarak karakollara ve hükûmet taraftarı aşiretlere saldırmaktaydı.

İngiltere ve Irak arasında 30 Haziran 1930'da imzalanan antlaşma ile Irak'a muhtariyet verilmişti. Bunun üzerine 1931 yılında Kral Faysal ve aynı yılın sonuna doğru Irak Başbakanı Nuri Paşa, Ankara'yı ziyaret etti. Bu ziyaretlerle Türkiye ile Irak arasında dostane münasebetler kurulması için ortam hazırlanmış oldu.³⁹

Türkiye ile Irak arasında ilişkilerin düzelmesinden sonra Barzan Aşireti her iki devlet için de sorun oldu. İngiltere'nin Irak'taki hâkimiyeti sırasında en çok uğraştığı meselelerden biri bir Kürt aşireti olan Barzanilerdi. Adını Irak'ın kuzeyindeki Barzan köyünden alan bu aşiret gerek Osmanlı dönemi gerekse İngiliz mandası altında Irak'ta ayaklanmalar çıkarmıştı. Aşiretin lideri Şeyh Abdüsselam Barzani, 1914 yılında Osmanlı yönetimine karşı ayaklanınca idam edilmişti. Aşiretin başına daha sonra Şeyh Ahmet Barzani geçmiş ve kardeşi Mustafa Barzani'yle birlikte 1931 yılından itibaren hem bölgesindeki diğer aşiretler üzerinde etkili olmaya başlamış ve hem de İngiliz yönetimine karşı ayaklanmaları için tahrik etmişti. Irak'ın bağımsızlığını kazanarak Milletler Cemiyeti'ne üye olduğu 1932 yılında çatışmalar şiddetlenmişti. Sonunda, İngiliz savaş uçakları Barzan Aşireti'nin köylerini bombalamış ve aşireti Türkiye'ye sığınmaya mecbur bırakmıştı.⁴⁰

Barzan Şeyhi Ahmet, Irak'tan gördüğü tazyik üzerine 1931 yılının son günlerinde sınıra yakın bir mahalde Hakkâri vilayetine müracaat etmişti. Birinci Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey, 20 Aralık 1931 tarih ve 3046/3303 numaralı şifre ile durumu Dâhiliye Vekâleti'ne bildirdi. Barzan Şeyhi, sınıra yakın bir mahalden gönderdiği mektupta Türk Hükûmeti'nin hizmetine hazır olduğunu ve bir mukavele dahi yapabileceğinden bahsetti.⁴¹

Irak'tan Nuri Sait Paşa 21 Mayıs 1932 tarihinde, Barzan Şeyhi üzerine yapacağı harekât için şeyhin Türkiye'ye girmesine engel olunması, eğer girmeye muvaffak olursa Irak makamlarına teslim edilmesi için Türk makamlarından ricacı oldu.⁴² Türk Hariciye

38 Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar...*, s. 312-317.

39 Mehmet Gönübol-Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin...*, s. 91.

40 Hasan Tefik Güzel, *Irak'ın Kuzeyindeki Bölgesel Kürt Yönetimi (1992-2008)*, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009, s. 8.

41 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 113 6 768.

42 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 259 741 10 lef 2.

Vekâleti bu ricaya 21 Haziran 1932 tarihinde cevap vermişti. Buna göre daha önceden kararlaştırıldığı üzere Barzan Şeyhi'nin sınıra girmesine engel olunmasının sınır kuvvetlerine bildirilmesi eğer gizlice girmeye muvaffak olunursa Irak ile olan dostluğun bir gereği olarak Batı vilayetlerinden birine nakledilmesinin zaruri olması ve ayrıca Zaho taraflarından bazı aşiretlerin sürüleri ile sınırı geçip sınırlara girmesi durumunda bunların iadelerinin gerekli makamlara bildirilmesini talep etmişti.⁴³

Bu gelişmeden bir gün sonra Barzan Şeyhi'nin Türkiye'ye gelmesine müsaade edilmişti. Şeyh Ahmet Barzani ve Mustafa Barzani yanlarındaki 200 kişilik Kürt grupla 22 Haziran 1932 tarihinde Hükûmet'in sığınma için verdiği özel bir izinle Türkiye'ye gelmişti.⁴⁴

Bu son gelişme ve Türk Hükûmeti'nin tutumu Irak tarafında memnuniyetle karşılanmıştı. Irak Hükûmeti'nin Barzan Şeyhi'ne karşı giriştiği harekâta aldığı tedbirler ve yardımlar ve şeyhin Türkiye'ye sığınmasından sonra sınırlardan uzaklaştırılmasından dolayı Irak'ın İstanbul Sefareti'nden Türkiye'ye teşekkür edildiği Hariciye Vekili tarafından 18 Temmuz 1932'de Başvekâlet'e bildirilmişti.⁴⁵

Irak'ta 1936 yılında hükûmet değişikliği yaşandı. Kurulan yeni hükûmet, 9 Aralık 1936'da ilan ettiği programında komşularıyla olan ilişkilerine dair bilgiler vermişti. Buna göre Irak'ın yeni yönetimi İran ve Türkiye arasındaki sınır tecavüzlerinin ortadan kaldırılması için birlikte hareket edilmesine dair bir anlaşmanın hızlıca imzalanacağına yer vermişti.⁴⁶

Çalışmamızın sınırı her ne kadar 1940 yılı olsa da Barzan Aşireti'nin sonraki yıllarda Türkiye ve Irak arasındaki sınır ilişkilerinde belirleyici olmasından dolayı 1940 sonrası için de bilgi vermek gerekmektedir. İkinci Dünya Harbi'nden yararlanmak isteyen Barzan Aşireti, 1941 yılında Irak'ın kuzeyinde Irak yönetimine karşı tekrar isyan bayrağı açtı. Ancak Irak yönetiminin Bradost Aşireti gibi civar aşiretlerden aldığı destekle Molla Mustafa Barzani İran'a kaçmak mecburiyetinde kalmıştı. Molla Mustafa burada Sovyet desteği sayesinde Soğukbulak Müftüsü Gazi Muhammed ile Mehabad Kürt Cumhuriyeti'ni kurdu ve İran'daki tüm Kürtleri tek bir çatı altında toplamaya çalıştı. Bunun için 1942 yılında bir kongre çağrısı yaptı. Her anlamda Sovyet desteği alan Kürt devleti İkinci Dünya Harbi'nin bitip İngiltere ve Sovyet Rusya'nın İran'dan

43 BCA Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 259 10 741 lef 3.

44 Hasan Tefik Güzel, *Irak'ın Kuzeyindeki Bölgesel...*, s. 8.

45 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 259 11 741.

46 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 259 745 17.

çekilmesiyle İran karşısında tutunamadı. İran makamlarına teslim olan Gazi Muhammed idam edilmiş ve Molla Mustafa ise tekrar Irak'a (Barzan bölgesine) dönmek zorunda kalmıştı.⁴⁷

1945 yılında Barzan Aşireti Reisi Molla Mustafa Barzani Irak Hükûmeti'ne karşı tekrar isyan etti. Dışişleri Bakanı, Bağdat Büyükelçiliği'nin gönderdiği yazıda Barzan Aşireti'nin yine isyan ettiğini, Türkiye'ye iltica etme ihtimaline karşı Türk-İrak-İngiliz Antlaşması'nın 8. maddesine ve Sadabat Paktı'nın özel maddesine dayanarak Türkiye ile Irak arasındaki iyi komşuluk ve dostluk bağının zedelenmemesi için Türkiye sınırında gerekli tedbirlerin alınması ricasında bulunduğunu belirtmişti. Ayrıca Bakanlık olarak tedbir mahiyetinde Genelkurmay Başkanlığı ve İçişleri Bakanlığı'na durumun yazıldığını 16 Ağustos 1945'te Başbakanlığa bildirmişti.

1946 yılında Irak, Türk Hükûmeti ile sınır güvenliği konusunda aynı hassasiyeti taşımaktaydı. Dönemin Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın acele notuyla Başbakanlığa gönderdiği yazıda bu durum çok net bir şekilde anlaşılmaktaydı. Bakanın tam olarak hangi tarihte gönderdiği anlaşılamamasına rağmen belgenin üzerindeki 3 Nisan 1946 tarihli kaşeye göre bu tarihten çok kısa bir süre önce bu yazı yazılmıştı. Bakan, Bağdat Elçiliği'nden aldığı bir yazıda o tarihte Baş Vezaret Vekâleti'ni de yürüten Irak Adliye Veziri'nin Türkiye'nin Bağdat Elçisi'ne; Barzan mıntıkasında Çame mevkiinde bulunan Irak müfrezesinden bir kısmının Zeyti karakolunun bulunduğu yere gittiği sırada İran'dan sızmış 15-20 kişilik bir Kürt çetesinin taarruzuna uğradığını ifade etmişti. Ayrıca Türkiye'de barınacak yer temin veyahut yardım elde edemedikleri takdirde bu ve emsali hareketlerin *tenkilinin* (örnek olacak şekilde cezalandırma) kolay olacağını, her iki taraf için zararlı olduğundan şüphe olmayan bu hareketlerin önüne geçilmesinde iki hükûmetin birlikte hareket etmesinin çok yerinde bir hareket olacağını beyan etmiş ve bunun için de bu civarda vaziyeti ve tarafların menfaatlerini hakkıyla idrak edebilecek kabiliyette bir kumandanın emri altında kâfi derecede kuvvetli bir müfrezenin bulundurulmasını istemişti. Bu bilgilerin yanı sıra Bağdat Büyükelçisi, bu tarihe kadar Irak'a sızan Kürtlerin sayısının 50-60 arasında bulunmasına rağmen Vezirler Heyeti'nin, Irak Genelkurmay Başkanı'nın da katılımıyla gece geç vakitlere kadar süren toplantılar yapmasına sebep olan bu olayın küçümsenmemesi yönünde bir değerlendirmede bulunmuştu. Bu gelişmeler ve Büyükelçi'nin değerlendirmesi üzerine Dışişleri Bakanı da gerekli talimat için Başbakanlık'tan karar ve mütalaa istemişti.⁴⁸

47 Muzaffer İlhan Erdost, *Şemdinli Röportajı...*, s. 38.

48 *BCA*, 30 10 0 0, Yer No: 259 747 48.

Bu talebe ne yönde cevap verildiği belgelerden takip edilememiş olsa da şu noktada bir şüphe bulunmamaktadır. Türkiye'nin Irak sınırı 1923 yılından beri hep hareketli olmuştur. Irak'ın İngiliz hâkimiyeti altında bulunduğu yıllarda İngilizler, Türkleri önce Musul sonra da Kürtçülük düşüncesi doğrultusunda kızdıracak faaliyetler içerisinde olmuşlardı. Bu maksatla bölgedeki Türk devleti muhalifi Nasturi ve Kürtçü unsurları devamlı surette desteklemişlerdi. İngiliz hâkimiyeti sonrasında Irak ile Türkiye arasındaki ilişkiler düzelmiştir. Bu bağlamda her iki ülkeye zarar veren aşiretlere karşı birlikte hareket edilmesi konusunda fikir birliği oluşmuştu. Bu fikir birliği dönem dönem icraata da dökülmüş ve sınır emniyeti konusunda çok önemli başarılarla imza atılmıştı.

Türkiye-İran Sınır İlişkileri

İran topraklarında 1796'dan beri iktidarda olan Kaçar Hanedanı'nın son ferdi Ahmed Şah, Birinci Dünya Harbi yıllarında ülkesinin fiilen İngiliz hâkimiyeti altına girmesi ve iç karışıklıklara gereği kadar müdahale edemediği için yönetimden uzaklaştırılmıştı. Bu yıllarda İran Harbiye Nazırlığı ve Başbakanlığı görevlerini üstlenmiş olan Rıza Han Pehlevi, 3 Ekim 1925 yılında İran Parlamentosu tarafından şah ilân edilmişti. Rıza Şah, ülke yönetimine geldikten sonra Türkiye ile ilişkileri geliştirmek istedi. Gerçi iki devlet arasındaki sınır anlaşmazlıkları ve sınırdaki aşiretlerin çıkardığı olaylar ilişkilerin istenilen düzeyde gelişmesine mâni oluyordu.⁴⁹

İran topraklarında yaşayan en büyük Kürt aşiretlerinden biri Şikak Aşireti idi. Aşiret Salmas ve Rumiye'nin batısında yaşıyordu. Konar-göçer olan bu aşiret sınır bölgesinde yaşamasından dolayı sık sık Osmanlı-İran arasında sorun olmuştu. Şikaklar farklı büyüklükte yaklaşık 25 taifeden oluşuyordu. Bu taifelerden Abdüvî lideri İsmail Ağa (Simko) döneminde aşiret, bölgedeki mahallî siyaset üzerinde etkili oldu. 20. yüzyılın başında bölgede mevcut otorite boşluğu İran meşrutiyetine karşı Ruslar tarafından Simko'nun Osmanlı-İran sınırında Rus emellerine hizmet maksadıyla kullanılmasını sağlayacaktı. Bölgede devletlerarasında uzunca bir süre sorun olacak olan Şikak Aşireti Lideri İsmail Ağa'nın amacına dair 1930'lu yıllarda Van Mebusluğu yapan Münip Bey,⁵⁰ 1922-1923 yıllarında Hakkâri Mutasarrıfı iken Simko'nun bu yıllarda Kürdistan teşkil etme niyetinde olduğunu Asım Us'a anlatmıştır.⁵¹ Bu görüşün yanı sıra Simko hakkında Meşrutiyet yıllarında kurulan Hevî Cemiyeti'nin ideologlarından Şükrü Sekban'ın, "bu

49 Ömer Erden, *Türkiye'nin Doğu Sınırının Oluşumu (Antlaşmalar-protokoller-Problemler)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2017, s. 269.

50 *TBMM Albümü 1920-2010*, C.1, Ankara, TBMM Yayınları, 2010, s. 26.

51 Asım Us, *Hâtıra Notları*, İstanbul, Vakıf Matbaası, 1966, s. 89.

hareketin milli hiçbir yanı yoktu. İsmail Ağa'nın gayesi, daha çok sayıda kabileyi hâkimiyeti altına almaktı" değerlendirmesi de vardır.

1921 yılında İran'da Rıza Han bir darbe ile işbaşına geldikten sonra⁵² bölgede huzursuzluk çıkaran aşiretlerden Şikak üzerine bir ordu göndermiş ve bunun üzerine Simko, 1922'de Türk topraklarına göç etmek zorunda kaldı.⁵³

Türkiye'ye göç eden Simko İsmail Ağa meselesinde Türk Hükûmeti ifa edilecek muamele hakkında Erkan-ı Harbiye-i Umumiye ve Dâhiliye Vekâleti Şark Cephesi Kumandanlığı'nın muhtelif tarihli yazıları İcra Vekilleri Heyeti'nin 19 Eylül 1923 tarihli toplantısında ele alındı. Simko'dan güney sınırında hizmet ve sadakatinden istifade ümit edildiği Heyet tarafından muvafık görülmüş ve bununla birlikte Simko aile ve aşiretinin Van vilayeti dâhilinde boş Ermeni köylerine iskân için lazım olan tahsisatın verilmesi ve firarına meydan vermemek için tedbirler alınması ile kendisinin sadakatle hizmeti temin için muamele yapılması 2787 numaralı Kararname ile karar altına alınmıştı.⁵⁴

1924 yılı sonbaharında çıkan Nasturi Ayaklanması'nın bastırılmasında Simko'dan istifade etmek düşünülmüştü. İcra Vekilleri Heyeti 14 Ağustos 1924'te aşiretlerden faydalanmayı kararlaştırırken bu aşiretlerden biri de Şikak Aşireti idi.⁵⁵ Simko, sahip olduğu nüfuz sayesinde aşireti ile bölgedeki devletlerin kendi yanlarına çekmek istediği bir isimdi. Dâhiliye Vekili, Şemdinan Kaymakamlığı ve Hakkâri Valiliği'nin yazısına atfen 13 Nisan 1925 tarihinde başvekâlete gönderdiği yazıda son zamanlarda İranlıların Şikak Aşireti Reisi Simko Ağa'ya hediyeler göndererek O'nu yanlarına çekmek istediklerini bildirdi.

Bu arada 1924'te İran Devlet Başkanı Rıza Han'ın çıkardığı aflu tekrar İran'a firar eden Simko'nun aşiretine mensup iki sergerde kumandasında elli kadar Şikak Aşireti mensubunun 23 Mayıs 1925 tarihinde Başkale'den Gevar'a giden postayı tuzağa düşürerek gasp etmişti. Bu durum Van Hudut Komiserliği'nden alınan şifreye atfen Dâhiliye Vekili'nin Başvekâlet'e 31 Mayıs 1925'te gönderdiği yazıdan anlaşılmaktaydı.⁵⁶

52 Rıza Kurtuluş, "Rıza Şah Pehlevi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.35, 2008, s. 67.

53 Fatih Ünal, "Şikâk Aşireti ve Reisi Simko Lakaplı İsmail Ağa'nın Faaliyetleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.44, 2009, s. 196.

54 BCA, Fon Kodu: 30 18 1 1, Yer No: 7 34 10.

55 Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar...*, s. 37.

56 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 112 756 24.

Simko, firar ettiği İran'da kısa bir süre sonra tekrar bir isyan çıkartacaktı. Bu isyan Türk Hükûmeti'nce takip edilmekteydi. Vukua gelen isyan üzerine vaziyetten istifade ile Salmas ve havalisinde yağma yapan Simko'nun İran Hükûmeti'nce sevk edilen tedip kuvvetleri karşısında Türkiye'ye iltica etmesi 3. Ordu Müfettişliği'nce muhtemel görülmüştü. İlticasının müsait bulunması, Simko'nun ehemmiyetle nezaret altına alınması ve hakkında ifa olunacak muamelenin o vakit mütalaasına İcra Vekilleri, 21 Temmuz 1926'da karar vermişti.⁵⁷ Tahmin edildiği üzere Simko üzerine gönderilen İran Ordusu karşısında tutunamamış ve bu sefer Irak'a kaçmıştı.⁵⁸

1928 yılına gelindiğinde İran'da çıkan isyanın İran makamlarınca hâlâ tam olarak bastırılmaması isyanı yakından takip eden Birinci Umumi Müfettişlikte ve Dâhiliye Vekâleti'nde birtakım tedbirler alma düşüncesini doğurmuştu. 3 Mart 1928 tarihinde Birinci Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey tarafından Dâhiliye Vekâleti'ne gönderilen raporda; İran'da Kürtlerin çıkardığı isyanın hala bastırılmamış olması ve genişleme istidatı göstermesi, çıkan bu Kürt isyanlarının vaktiyle Simko isyanında olduğu gibi bazı muvaffakiyetler kazanmak suretiyle uzun müddet devam etmesi durumunda Türkiye dâhilindeki Kürt ahaliyi de müteessir edeceğinin tecrübe ile sabit olduğu anlaşılmıştı. Nitekim bahsedilen Simko isyanının vaktiyle Türk tarafına sirayet istidadını gösterir göstermez Türk Hükûmeti'nin İran içinde Simko'nun tenkil edilmesini istediği ve bu hususta kendilerini daima teşvik ve icap edecek her türlü yardımı ya bizzat icra veya Türk Hükûmeti'ne arz ve teklif etmek üzere Baş Konsolos sıfatıyla bir Erkan-ı Harbiye zabitanın İran'a gönderildiği belirtilmişti. Raporun devamında İbrahim Tali Bey:

"...eğer bu defaki Kürt isyanı İranlılar tarafından süratle tenkil edilmese vaziyet yine aynı ve bu sefer Kürtlük ihtirası mevcut Kürt cemiyetleri tarafından ayrıca tahrik edilmekte olduğu cihetle belki daha mühim olacaktır. Bu ihtimali nazarı dikkate alarak bir taraftan kendi idari ve içtimai tedbirlerimizin tesirlerini göstermeye başlayacaklarını ve diğer taraftan İran'daki Kürt isyanı neticesinin anlaşılacağı ana kadar Umumi Müfettişlik muntkasında çok kuvvetli bulunmak, bunun içinde her şeyden evvel nizamiye kadrolarını normal şekle döndürme keyfiyetini daha bir müddet tehir eylemek elzem olduğu mütalaasında bulunmaktayım" demektedir.⁵⁹

Bu rapor Dâhiliye Vekili tarafından Başvekâlet'e 11 Mart 1928'de sunulurken Vekil Şükrü Bey, İbrahim Tali Bey'in görüş ve düşüncelerinin Vekâlet tarafından da paylaşıldığını ve askerî kadroların azaltılmasından ziyade artırılmasını istemişti.⁶⁰ Gerek Tali

57 BCA, Fon Kodu: 30 18 1 1, Yer No: 19 44 1.

58 İran Hükûmeti'nin 1929'da kendisine Uşnuvi valiliği taahhüdüne inanan Simko kurulan tuzak ile öldürülmüştür. Bkz. Fatih Ünal, "Şikâk Aşireti ve Reisi Simko Lakaplı İsmail Ağa'nın Faaliyetleri", s. 97.

59 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 69 454 16 lef 2-3.

60 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 69 454 16 lef 1.

Bey gerekse Şükrü Bey'in endişelerinin abartılı olduğunu söyleyemeyiz. Zira 1927 yılında dış destekli kurulan ve kurulur kurulmaz Kürt istiklali için hem Türkiye dâhilinde hem de komşu ülkelerde Hoybun Cemiyeti'nin faaliyetleri dikkate alındığı zaman bu iki devlet adamının endişelerini daha iyi anlayabiliriz. Nitekim bu cemiyet, çok değil 1930 yılında sınırın birçok noktasından Türkiye'ye çeteler sokacak ve 1930 yılında Ağrı İsyanı'nı başlatacaktı.⁶¹

İran ile olan sınır ilişkilerinde sadece Şikak Aşireti'nden kaynaklı sorunlar yoktu. İran tarafı aynen Suriye ve Irak tarafında olduğu gibi Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye aleyhtarı Kürtleri de desteklemekteydi. Yine topraklarında Türkiye karşıtı devletlerin Kürtler, Asuriler ve Ermeniler üzerinde propaganda yapmasına müsaade etmekteydi.

Hariciye Vekili Şükrü Bey (Kaya), 13 Ocak 1925 tarihli Rumiye Baş Konsoloslugu'ndan gelen bir şifreye atfen 31 Ocak 1925'te Başvekâlet'e bir yazı göndermişti. Bu yazıda o, Kürt ve Asuriler arasında on beş sene yaşamış ve bunların sevgisini kazanmış olan Doktor Pacard namında Amerikalı bir tabibin İngilizler namına ve hesabına olarak Kürtler ve Asuriler arasında istiklal fikrini neşr ve tamim için devamlı çalıştığını ve Türkiye aleyhinde çirkin propagandalar yapan bu adamın İran Hükûmeti'nin müsaadesiyle iki hafta evvel tekrar Rumiye'ye giderek Asuri ve Kürtlerle temasa başladığını bildirmişti.⁶²

Yine İran Hudut Komiserliği'nin gönderdiği yazıya atfen Dâhiliye Vekili tarafından 24 Mart 1925 tarihinde Başvekâlet'e acil notuyla gönderilen yazıda, İran'ın sınıra civar mahallere akın akın Ermeni muhacirleri iskân ettiği ve bunların aileleri ile gelmekte ve eskiden kalma Hristiyan köylerine ve özellikle sınıra civar köylere yerleştirdiği bildirilmişti.⁶³

Yine Şeyh Sait İsyanı'yla başlangıçta bir ilgisinin olmamasına rağmen İran makamları Türkiye'den kaçıp kendi sınırlarına giren asiler üzerine bir operasyon yapmaktan geri durmuştu. İran'ın bu tutumunda kendi yerli Kürt gruplarını gücendirmeme gibi bir düşünce etkili olmuştu. Ancak bu tutum Türkiye'nin İran'a karşı güvenini sarsmıştı.⁶⁴

61 Garo Sasuni, *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. YY'dan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri*, İstanbul, Med Yayınları, 1992, s. 217.

62 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 260 753 1.

63 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 260 753 2.

64 Polat Kara, *Türkiye-İran İlişkileri (1923-1960)*, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2010, s. 74.

Türkiye ile İran arasında özellikle Kürt aşiretlerinin yaptığı baskınlar birtakım sorunlara ve gerginliklere yol açıyordu. Bu duruma her iki taraf son vermek istiyordu. Bununla birlikte İran, Türkiye ile Sovyet Rusya arasında 1925 yılında imzalanan antlaşmadan ve Türkiye içinde yaşayan Azeri milliyetçilerden dolayı çekincelerini sonlandırmak istediği için Türkiye ile 22 Nisan 1926 yılında bir Dostluk ve Güvenlik Antlaşması imzalamıştır.⁶⁵ Antlaşma Türk basını tarafından olumlu karşılanmış ve Hükûmet'in bu kararına destek verilmişti.⁶⁶ Antlaşma, 22 Mayıs 1926 tarih ve 845 sayılı yasa ile Meclis'te onaylandı. Antlaşmanın ikinci maddesine göre taraflardan biri bir saldırıya uğrarsa diğeri tarafsız kalacaktı. Beşinci maddeye göre, taraflara kendi ülkelerinden diğeri tarafa karşı girişilebilecek düşmanca eylemleri önleme sorumluluğu yüklenmekteydi.⁶⁷

Dostluk antlaşmasından sonra Türk Hükûmeti, Simko'nun İran'dan Irak'a kaçmasından sonra İran ile sınırdaki asayişin temini ve mevcut sınırın belirlenmesi için İran Hükûmeti ile ortaklaşa alınacak tedbirlerin bir protokole bağlanması konusunda görüşmelerde bulunmak üzere Hariciye Vekili Dr. Tevfik Rüşti (Aras) ve Tahran Elçisi Memduh Şevket (Esental) beylere yetki verilmesini 25 Ekim 1927 tarihli toplantısında kararlaştırdı.⁶⁸

Türkiye aynı zamanda İran Azerbaycan bölgesini (Kuzeybatı İran) ve bu bölgede yaşayan Kürt aşiretlerini daha yakından tanımak ve gerekli tedbirleri almak maksadıyla Genelkurmay Başkanlığı'na "*İran Azerbaycanı Tedkik Raporu 1927*" adlı kapsamlı bir rapor hazırlattırılmıştı. Bu rapordan İran ile izlenecek olan siyasetin belirlenmesinde istifade edilecekti.⁶⁹

Dostluk ve Güvenlik Antlaşması'na rağmen bölgedeki eşkıyalık olayları artarak devam etmişti. Özellikle Ağrı Dağı civarındaki olaylarda Türk tarafının istediği sonucu alamaması İran tarafının kendisinden beklediği vazifeleri yerine getirmemesi etkili olmaktaydı. 1926 yılında başlayıp 1930 yılına kadar sürecek olan Ağrı isyanlarında İran, kendisinden bekleneni verememişti. İşte bu sebeple 22 Nisan 1926 tarihli antlaşmaya

65 Ersin Müezzinoğlu ve İsmail Şahin, "Sorunlu Mirasın Reddi: 22 Nisan 1926 Türkiye-İran Güvenlik ve Dostluk Antlaşması", *Yeni Türkiye*, C.22, s. 237-252.

66 Gökhan Çetinsaya, "Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (192-1938)", *Avrasya Dosyası*, C.5, S.3, Sonbahar 1999, s. 149-150.

67 İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları...*, s. 276-277.

68 BCA, Fon Kodu:30 18 1 1, Yer No: 26 17 58.

69 Emin Özdemir ve Ali Çakırbaş, (Eylül 2013), "1927 Tarihli Genelkurmay'ın İran Azerbaycan'ı Tedkik Raporuna Göre Bu Bölgedeki Kürt Aşiretleri", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl: 6, S.XV, s. 311-329. Raporun latinize edilmiş tam metni ve analizi için bkz. Ersin Müezzinoğlu ve Hüseyin Karamelikli, *1927 İran Azerbaycan'ı İstihbarat Raporu ve Analizi*, Ankara, İmaj Yayınevi, 2018.

daha sonra iki taraf arasında imzalanan 15 Haziran 1928 tarihli Ek Protokol de dâhil edilecekti.⁷⁰

Ağrı İsyanı sırasında İran'ın komşuluk ve mukavelenin yüklediği sorumluluğu yerine getirmemesi Türk Hükûmeti'ni, İran ile olan diplomatik ilişkilerini daha da geliştirme ihtiyacı içerisine sokmuştu. Ağrı Dağı mıntıkası sürekli eşkıyalık ve tecavüz mıntıkası olması sebebiyle mütecevizlerin cezalandırılması ve sınır bölgesinde düzen ve emniyetin sağlanması için iki hükûmet arasında senelerden beri süren müzakereler neticesinde 9 Nisan 1929'da yeni bir anlaşma imzalanmıştı. Ancak İran tarafı yine o günden beri hiçbir mesaide bulunmamıştı. Bu şartlar içerisinde Türkiye'nin dâhili emniyet ve asayişini muhafaza için sınır üzerinde serbest bir şekilde askerî hareket icra etme zaruretinden dolayı Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi, her iki hükûmetin sorumluluğu ve tavizleriyle mümkündü. Bu yüzden Ağrı Dağı üzerinde askerî giremediği yerlere girilebilmesi, eşkıyalığın sonlandırılması için sınırın yeniden belirlenmesi konusunda Tahran Büyükelçiliği'ne talimat verilmesi Hükûmet'in 25 Haziran 1930 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştı.⁷¹

Bu yıllarda İran'da vazifeli Memduh Şevket Bey'in elçilik vazifesinden beklenen fayda sağlanamayınca yerine Hüsrev Gerede⁷² atandı. Hüsrev Gerede, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a ayak basanlar arasındaydı. Gerede'nin tayini özellikle yapılmıştı. Zira görev mühimdi. Hüsrev Gerede, Ankara'dan ayrılmadan önce Cumhurbaşkanı ziyareti sırasında Paşa ona: "*Hüsrev pasaportun cebinde; fakat dönmeni değil, orada kalmanı hudut meselesini hal ile sulh ve dostluk siyasetimizde muvaffak olmanı isterim*" sözleri ile görevin ehemmiyetini vurgulamıştı.⁷³

Memduh Şevket Bey, 31 Ağustos 1930'da Tahran'dan ayrılmıştı.⁷⁴ Hüsrev Gerede, Tahran'da Şah tarafından 15 Eylül'de kabul edilmişti. Şah, görüşmede ortak düşmanlara karşı birlikte hareket etmek için aradaki dostluğun takviye edilmesi lüzumunu beyan etmişti.⁷⁵

Hüsrev Gerede'nin Eylül 1930'dan beri yürüttüğü diplomatik çalışmalar 23 Ocak 1932'de sonuç verdi. Nitekim aynı gün, "*Türkiye-İran Hudut Hattının Tayinine Dair*

70 İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları...*, s. 279-280.

71 BCA, Fon Kodu: 30 18 1 2, Yer No: 12 18 45.

72 TBMM Albümü..., s. 287.

73 Hüsrev Gerede, *Siyasî Hatıralarım I İran*, İstanbul, Vakıf Basımevi, 1952, s. 17.

74 Bilal Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1996, s. 342-356; Bilal Şimşir, *Kürtçülük II 1924-1999*, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2011, s. 337-339.

75 Hüsrev Gerede, *Siyasî Hatıralarım I...*, s. 68.

İtilafname” Tahran’da imzalandı. Antlaşmaya göre, Ağrı Dağı’nın tamamını Türkiye alırken bunun karşılığında Van civarındaki Kotur arazisi İran’a bırakılmıştı.⁷⁶

Bilhassa İran Şahı Âlâ’nın Ankara’yı ziyareti⁷⁷ sonrasında sınır bölgesinde asayiş muhafaza ve bu bölgede çıkan hadise ve ihtilafların araştırılması ve giderilmesi için 9 Nisan 1929 tarihli antlaşmanın yerine geçmek üzere 13 Kasım 1932 tarihinde iki devlet arasında güvenlik, tarafsızlık ve ekonomik iş birliği antlaşması imzalandı.⁷⁸ Sınırdaki güvenliğin korunmasına ilişkin olarak da 14 Mart 1937 tarihinde ise yeni bir sözleşme imzalandı. Bu mukaveleye göre iki memleket arasındaki sınırın her iki tarafında 50 kilometrelik bir mıntıkada sınırın kanunsuz olarak geçilmesi, bu mıntıkada eşkıyalık, yağma, gasp, hırsızlık ve kaçakçılık fiillerinden birini işlemek maksadıyla sınırın geçilmesi durumunda sınır makamları tarafından incelenerek meselenin halledilmesine karar verilmiştir. Mukavele, Meclis’te 7 Haziran 1937 tarih ve 3215 sayılı Kanun’la kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir.⁷⁹

İki devlet arasında İran tarafının irade göstermesiyle gelişen Türk-İran ilişkileri 1937 yılında Sadabad Paketi⁸⁰ ile daha da gelişti. Bu antlaşmalardan olsa gerekir ki; Erzurum, Kars, Gümüşhane, Çoruh, Erzincan, Trabzon ve Ağrı vilayetlerini ihtiva eden Üçüncü Umumi Müfettişlik mıntikasında⁸¹ 1936 yılında eşkıyalık ve eşkıyalık ruhu sönmüştü. 1937 ve 1938 yıllarında müfettişlik bölgesinde tek bir vukuat dahi yaşanmadığı Üçüncü Umumi Müfettişlik neşriyatında yer almıştı.⁸²

Yine eşkıyalık konusunda 1940 sonrası için kısaca bilgi vermek burada konuyu tamamlama adına önemlidir. İki devlet arasında sınır emniyeti konusundaki güven ilişkisi çok uzun sürmemişti. 1940’lı yılların başından itibaren İran tarafından gerekli hassasiyetin yeterince gösterilmemesi yüzünden çapulculuk faaliyetleri yeniden hortlamıştı. Gümrük ve İnhisarlar Vekili Suat Hayri Ürgüplü’den 14 Şubat 1944 tarihinde

76 Hüsrev Gere, *Siyasi Hatıralarım I...*, s. 189-215. Bu konuda yapılmış ayrıntılı bir çalışma için ayrıca bkz. Bülent Şener, “Ağrı İsyanı (1926-1930) ve Türkiye-İran Krizi (1930):Türk Dış Politikası Tarihinde Bir Zorlayıcı Diplomasi Uygulaması”, *History Studies*, C.4/4, s. 385-413.

77 Bilal Şimşir, *Kürtçülük II...*, s. 352-353; Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, C.8, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006, s. 77-79.

78 İsmail Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları...*, s. 422-423.

79 *T.C. Resmî Gazete*, 21.06.1937, S.3636; *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.19, Devre V, İçtima 2, Ankara, TBMM Matbaası, 1937, s. 102-103.

80 İsmail Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, s. 584-587; Mehmet Gönübol-Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye’nin...*, s. 109-110.

81 *BCA*, Fon Kodu: 30 18 1 2, Yer No: 57 70 15.

82 “Doğu Cumhuriyet’in 15. Yılında”, *Cumhuriyetin 15. Yılında Türkiye*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2014, s. 337.

başvekâlete gönderilen İran sınırındaki asayişe yönelik hazırlanan raporda, son zamanlarda çapulculuk maksadıyla İran topraklarından yapılan tecavüz vakalarının çoğaldığı ifade edilmişti. Vekil raporunda bu çapulculuk vakalarına dair örnekler de vermişti: 10 Temmuz 1943 günü 100 kadar silahlı çapulcu Van'ın Başkale köylerine tecavüz ederek 1.618 baş koyun ve sair hayvanları İran'a kaçırmaya teşebbüs etmişti. Çapulcuların takibi sırasında yaşanan çatışmada bir piyade çavuşu şehit olmuş, bir jandarma gediklisi yaralanmış, köylülerden de iki kişi ölmüştü. Çapulculardan da üç kişi öldürülmüştü. 28/29 Ekim 1943 gecesi yine Van mıntıkasında 250 kadar İranlı çapulcu Yüksekova'ya bağlı Dilezi köyünü basmışlar buradan 1.500 koyunluk sürüyü İran'a kaçırmaya teşebbüs etmişlerdi. Bu sırada oradaki muhafaza karakolundaki askerlerle çıkan çatışma sonunda çapulculardan 150 koyun kurtarılabildi. 13/14 Kasım 1943 gecesi Van mıntıkasında Yüksekova'nın Lenbe köyünü basan çapulcular 300 kadar koyunu İran'a kaçırmaya teşebbüs etmişler ancak bunlar sınırı aşamadan koyunlar geri alınmıştı. 30 Kasım 1943 günü Kars mıntıkasında 450 kadar İranlı çapulcu Doğubayazıt'ın Kızılkaya ve Zorova köylerine tecavüz ederek 2.500 koyun, 350 sığır ile 85 atı İran'a götürmeye teşebbüs edince çıkan çatışmada köylülerden iki kişi ölmüş ve iki kişi de yaralanmıştır. Çapulcular gasp ettikleri hayvanları İran'a götürmeye muvaffak olmuştu. Bakan, örnekleriyle verdiği İran sınırındaki bu tür vakaların sık sık yaşandığından hareketle o mıntıkada takviyelerine imkân olmayan muhafaza memurlarının oralardaki sınır ve jandarma birliklerinin takviye edilmesi ve de İran Hükümeti nezdinde teşebbüse geçilmesini başvekâletten istemişti.⁸³

Şimdiye kadarki yazılanları özetleyeceksek olursak, İran ile 1920'li yıllarda sınır emniyeti yüzünden ilişkiler iyi değildi. Ancak, İran'daki yönetim değişikliği ve iki ülke arasındaki ilişkilerin düzelmesiyle 1930'lu yıllarda sınırda emniyet ve asayiş ihlâl eden birçok vakanın önüne geçilebildi. Yukarıda örnekleriyle verdiğimiz üzere 1940'lı yılların başında Türk-İran sınırında yine çapulculuk amaçlı birçok vaka yaşanmıştı. Ancak burada şunu ifade etmekte fayda vardır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında İran sınırında görülen bazı asayiş vakaları Kürtçü isimlerin çıkardığı vakalar iken 1940'lı yıllardaki vakaların tamamen adı türden çapulculuk maksatlı vakalar olduğu görülmüştü. Ayrıca bu yaşanan vakalarda dünya şartlarının da etkili olduğunu söyleyebiliriz. Zira İran bu savaş sırasında 1941 yılında Batılı devletler tarafından işgal edilmişti. Bu şekilde sorunlar yaşayan İran tarafından sınır güvenliğini 1930'lu yıllardaki gibi sağlamasını beklemek çok da mümkün değildi.

83 BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 105 686 51.

Sonuç

Bu çalışmada Türkiye'nin doğu ve güneyinde yer alan Suriye, Irak ve İran devletleri ile 1923 yılından 1940 yılına kadar olan sınır ilişkileri ele alınmıştır. Bu ilişkilerin şekillenmesi ya da seyrinin değişmesinde birçok parametre etkili olmuştur. Bunlardan birincisi Lozan Barış Antlaşması'nda Suriye ile olan sınırın fiilen ve Irak sınırının da hukuken çizilememiş olmasıdır. Söz konusu topraklarda kurulan Fransız ve İngiliz mandater yönetimleri, Türkiye ile olan sınırlarını istedikleri gibi şekillendirmek ya da Türkiye üzerinde besledikleri farklı emelleri hayata geçirmek için sınırların çizilmesi sürecinde hiç de dostane bir tutum takınmamışlardı. Bu tarihte Türkiye'ye karşı özellikle kullandıkları silah Kürtlük düşüncesini teşvik ve tahrik etmek olmuştur. Komşu devletlerle olan sınır ilişkilerini etkileyen bir diğer husus; uzun yıllar süren savaşlardan henüz çıkmış bir milletin kurduğu yeni devletin, ülkenin en sarp coğrafyasında binlerce kilometre uzunluktaki sınır hattı boyunca emniyet ve asayişin kısa sürede sağlama gibi çok zor bir görevi ifa etme sorumluluğunu yüklenmesiydi. Başka bir deyişle, devrin ve bölgenin koşulları komşularla sınır ilişkilerini istenilen düzeye getirme konusunda çok da müsait değildi.

İşte bu şartlar altında Türkiye, Doğu sınırlarında yer alan Suriye, Irak ve İran ile iyi komşuluk ilişkileri kurmak istemiştir. Ancak bu istek özellikle bu ülkelerin o dönem idaresinde etkin ya da söz sahibi olan İngiltere ve Fransa'nın Türkiye aleyhtarını güdülen bölgesel politikalarından dolayı o yıllarda hemen hayata geçemeyecektir. Ne zamanki bahsi geçen bu devletlerin komşu devletler üzerindeki idare ya da etkinlikleri sonlanmış; işte o zaman Türkiye ile komşuları arasında sınır hatları boyunca emniyet ve huzur ortamı sağlanabilmiştir. Türkiye'nin komşularıyla bu dönemde ilişkilerinin düzelmesinde sınır hatları boyunca alınan askerî, idari vs. tedbirlerin yanı sıra dış politikada yürütülen başarılı politikanın da etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

*Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*⁸⁴

*Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı (ATASE Arşivi)*⁸⁵

2. Resmî Yayınlar

T.C. Resmî Gazete

TBMM Albümü 1920-2010, C.1, Ankara, TBMM Yayınları, 2010.

TBMM Zabıt Ceridesi, C.19, Devre V, İçtima 2, TBMM Matbaası, Ankara.

3. Araştırma Eserler

“Doğu Cumhuriyet’inin 15. Yılında”, *Cumhuriyetin 15. Yılında Türkiye*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2014.

Alakom, Rohat: *Xoybûn Örgütü ve Ağrı Ayaklanması*, İstanbul, Avesta Yayınları, 2011.

Budak, Mustafa: *İdealden Gerçeğe Misak-ı Milli'den Lozan'a Dış Politika*, İstanbul, Küre Yayınları, 2002.

Cebesoy, Ali Fuat: *Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a Lozan'dan Cumhuriyete I-II*, yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul, Temel Yayınları, 2007.

Çetinsaya, Gökhan: “Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)”, *Avrasya Dosyası*, Sonbahar 1999, C.5, S.3, s. 148-176.

Erden, Ömer: *Türkiye'nin Doğu Sınırının Oluşumu (Antlaşmalar-Protokoller-Problemler)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2017.

Erdost, Muzaffer İlhan: *Şemdinli Röportajı*, Ankara, Onur Yayınları, 1993.

Gerede, Hüsrev: *Siyasi Hatıralarım I İran*, İstanbul, Vakıf Basımevi, 1952.

Gönlübol, Mehmet-Sar, Cem: *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1997.

Güzel, Hasan Tefvik: *Irak'ın Kuzeyindeki Bölgesel Kürt Yönetimi (1992-2008)*, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Hallı, Reşat: *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1972.

84 Faydalanılan belgelerin numaraları dipnotlarda belirtilmiştir.

85 Faydalanılan belgelerin numaraları dipnotlarda belirtilmiştir.

- İnönü, İsmet: *Hatıralar*, yay. haz. Sabahattin Selek, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2006.
- Kabacalı, Alpay: *Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları*, İstanbul, Cem Yayınları, (t.y.).
- Kara, Polat: *Türkiye-İran İlişkileri (1923-1960)*, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2010.
- Köse, Resul: “Cumhuriyet’in İlk On Yılında Doğu Vilayetlerinde Emniyet ve Asayiş Sağlama Faaliyetleri”, *History Studies*, 12/3, Haziran 2020, s. 1259-1292.
- Köse, Resul: *CHP ve DP Hükümetleri Dönemlerinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Politikaları*, İstanbul, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Kurtuluş, Rıza: “Rıza Şah Pehlevi”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.35, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008, s. 67.
- Müezzinoğlu, Ersin-Karamelikli, Hüseyin: *1927 İran Azerbaycan’ı İstihbarat Raporu ve Analizi*, Ankara, İmaj Yayınevi, 2018.
- Müezzinoğlu, Ersin-Şahin, İsmail: “Sorunlu Mirasın Reddi: 22 Nisan 1926 Türkiye-İran Güvenlik ve Dostluk Antlaşması”, *Yeni Türkiye*, C.22, s. 237-252
- Okur, Mehmet Akif: “Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye’de Fransız Mandası”, *Bilig*, Kış 2009, s. 137-156.
- Özdemir, Emin-Çakırbaş, Ali: “1927 Tarihli Genelkurmay’ın İran Azerbaycan’ı Tedkik Raporuna Göre Bu Bölgedeki Kürt Aşiretleri”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl: 6, S.XV, Eylül 2013, s. 311-329.
- Özmen, Abidin: “Genel Müfettişlikler Hakkında Bir Düşünce”, *İdare Dergisi*, S.184, (Ocak-Şubat 1947).
- Öztürk, Saygı: *İsmet Paşa’nın Kürt Raporu*, İstanbul, Doğan Kitap, 2008.
- Payaslı, Volkan: *Sancak’tan Vilayete Hatay (1921-1960)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2017.
- Sasuni, Garo: *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. YY’dan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri*, İstanbul, Med Yayınları, 1992.
- Sekban, Şükrü Mehmet: *Kürt Sorunu*, yay. haz. Ş. Vedat, İstanbul, Kamer Yayınları, 1998.
- Soysal, İsmail: *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, C.1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- Şener, Bülent: “Ağrı İsyanı (1926-1930) ve Türkiye-İran Krizi (1930): Türk Dış Politikası Tarihinde Bir Zorlayıcı Diplomasi Uygulaması”, *History Studies*, C.4/4, 2012, s. 385-413.
- Şener, Bülent: “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasında Çok Yönlü Bir İnce Diplomasi Uygulaması: Siyasal, Hukuksal ve Askerî Boyutlarıyla Hatay’ın Türkiye’ye Katılma Süreci (1921-1939)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 34 (97), 2018, s. 139-178.

Şimşir, Bilal: *Bizim Diplomatlar*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1996.

Şimşir, Bilal: *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, C.8, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.

Şimşir, Bilal: *Kürtçülük II 1924-1999*, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2011.

Tekin, Mehmet: *Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2009.

Tekin, Mehmet: *Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015.

Umar, Ömer Osman: *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2004.

Umumî Müfettişler Toplantı Tutanakları-1936, yay. haz. M. Bülent Varlık, Ankara, Dipnot Yayınları, 2010.

Us, Asım: *Hatıra Notları*, Yay. Haz. İsmail Dervişoğlu, İstanbul, Vakıf Matbaası, 1966.

Ünal, Fatih: “Şikâk Aşireti ve Reisi Simko Lakaplı İsmail Ağa'nın Faaliyetleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.44, 2009, s. 169-198.